

ЗБРОЯ, ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ XVI-XVII СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ЦДІАУ м. ЛЬВІВ)

Історичні дослідження, неможливі без комплексного опрацювання та аналізу джерел. Однак, українське джерелознавство як наука ще будується. Багато аспектів неопрацьовані, що призводить до виникнення білих плям в джерелознавстві для сучасного дослідника. Головне завдання військово-історичного дослідження полягає в тому, щоби дати обґрунтовану відповідь на ще не вирішене військово-історичною наукою те чи інше питання [1, с.11].

Нам видається за доцільне висунути як робочу гіпотезу про те, що зброя є цінним історичним джерелом для української історії XVI-XVII ст., а на прикладі м. Львова можна прослідкувати комплексну картину різносторонності аналізу зброї для дослідження історії.

В українській історичній науці досі небагато досліджень присвячених історії озброєння. Це або роботи з історії війська загалом [2], або окремі, цікаві розвідки присвячені зброї на Україні [3]. На жаль, у багатьох історичних працях помітний брак ґрунтового вивчення зброї притаманній дані епосі [4, с.161]. Історія зброї досить добре опрацьована в польській історіографії: розроблено наукову термінологію, видано низку праць словникового характеру [5 – 11].

Сучасні дослідники рідко виходять за межі давно прийнятих методологічних доктрин. Спостерігаємо в історіографії нові спроби “загнати” істориків у вузькі рамки “державницької” чи “національної” методологічних доктрин, жорстко підпорядкувавши історичні знання політичній або ідеологічній кон’юктурі [12, с.7]. Багато військових істориків, що турбуються про свій науковий авторитет, намагаються уникати умоглядних, ірраціоналістичних “пояснень”,... у своїй дослідницькій роботі ставлять наголос на ретельне вивчення історичних фактів, їх класифікацію і докладний опис [13, с.68]. На відміну від попередників, ми використаємо деякі інші підходи до пояснення наших думок.

Хоча за твердженням І.Лисяка-Рудницького, наша нація неісторична, але вона змагає до того, щоб зреконструювати перервану тяглість історичної традиції [14, с.24]. Тому спробуємо вивести певну закономірність у тому, чи можемо вважати історичні процеси у Львові – польському місті у період XVI-XVII ст. як такі, які належать до української історії.

В цьому контексті виділимо фактори, які, на нашу думку, можуть бути визначальними. Це: народ що будував місто; автохтонний народ; кількість років яке існує місто; династичні традиції (династія, що будувала і правила у місті); наявність збережених засобів виробництва у місті; наявність джерел про давню історію міста; тяглість релігійних ознак автохтонного народу; боротьба представників автохтонного народу із завойовниками; ідентифікація існуючого (тепер) народу з автохтонним.

Ґрунтуючись на цих чинниках, можемо говорити і про те, що зброя, як історичне джерело займає значну ланку у процесі дослідження нашого минулого.

Військові сили держав Західної Європи пройшли протягом XVI-XVII ст.. кілька значних змін. Так як XVI ст. був часом творення армій чисельних і, значного зросту піхоти на відкритому полі бою, так само вік XVII став часом домінації вогнепальної зброї, особливо артилерії [15, с.80].

Зброя поряд з іншими речовими пам’ятками є важливим джерелом до вивчення соціально-економічної та політичної історії суспільства, племен і народів, починаючи від найдавніших часів до наших днів [16, с.88].

Згідно з прийнятою класифікацією, зброю поділяють на січну, древкову, охоронну і вогнепальну; а також залежно від можливостей використання – легку, ручну, важку [4, с.161]. На міських вежах Львова впродовж XVI-XVII ст. використовувалася зброя багатьох видів. Найбільш вживаною була січна зброя.

Маємо підстави стверджувати, що у XVI ст. у Львові військовий устрій оборонців поділявся на копійників, стрільців і кушників. Як пише І.Крип’якевич: “...На тілі (воїн) мав мати зброю тяжку або легку, відповідно до того, як йому приписали; до тяжкої зброї зараховували “плати”, рід тяжких блях і шоломи, до легкої – панцир. Зачіпна зброя була: коп’я, лук і куша – рід уліпшеного лука...” [2, с.139]”

Класифікація є одним з методів пізнання. Без неї неможливо різноманіття існуючих видів документів, систематизувати їх, встановити різницю між видами документів, що виділяються за різними ознаками [17, с.94].

Джерела до історії зброї класифікуємо наступним чином.

Рід (по формі): писемні; речові

Вид: рукописні; ужиткові

Ієрархія: документ, люстрація (облік); оборонна, січна, вогнепальна

Фасетна класифікація: за наявністю у рукописах згадок про зброю, описів зброї, застосування зброї; у речових: ступенем збереженості, можливістю аналізу.

Якщо ми говоримо про чотири групи в комплексі історичних джерел, виокремлених за ознакою способу фіксації інформації у джерелі, то можемо припустити, що зброя як поняття, прослідковується у всіх чотирьох – речових, зображальних, вербальних та поведінкових. У межах кожної групи можемо

провести класифікацію за часом та місцем походження, формою і змістом, історичною цінністю та іншими класифікаційними ознаками.

Основну групу використаних в нашій праці джерел становлять неопубліковані актові матеріали, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові. Найбагатші матеріали з історії Львова зберігаються у фондах: № 52 — «Міська рада» — з чотирма описами матеріалів, що роками нагромаджувалися в канцеляріях міста („Inducta et protocolla officii consularis, Acta consularis Leopoliensis"). Особливо цікавими, для нашого дослідження, є описи ревізій оборонних башт львівських цехів у XVI-XVII століттях [18, оп.1, спр.42, 46; оп.2, спр.516, 656, 657, 658]. Вони містять багато цінного матеріалу щодо термінології, кількості, різновидів озброєння м. Львова.

Акти люстрацій і переліки зброї цехових башт малодосліджені, що спричинено не лише малою зацікавленістю ними, але й громіздкою роботою по їх упорядкуванню. У історичному архіві досить багато джерел цього типу, і вони ніяким чином не згруповані в одне ціле. Найбільшу групу становлять матеріали найбільшого фонду №52. У першому описі це справи: 42, 43; другому – 53, 90, 247, 337, 338, 515, 516, 657, 658. Фактично, ці джерела найкраще перераховують наявну зброю у місті Львові XVI-XVII ст.

Зокрема, справа №42 магістрату міста Львова має назву: “Декрети, акти ревізій, перелік боєприпасів та інші документи про наявність, збереження та нагляд за матеріалами озброєння і військового спорядження міських арсеналів. Том 1” [18, оп.1, спр.42]. Вона розпочата 1496 р. і закінчена 1650 року. Документи містяться на 218 аркушах. Мова документів: латинська і польська. Стан збереження - добрий. Продовження цієї справи у томі другому має ідентичний заголовок, проте документи зібрані на 188 аркушах і країні дати наявних справ: 1651 – 1730 роки.

Найчастіше зустрічаємо згадки про наявність шабел. Це спричинено тим, що шабля залишалася досить не дорогим на той час видом озброєння й не потребувала якоїсь особливої підготовки до застосування [18, оп.1, спр.43, с.74 – 80; с.73/2]. Шабля мала багато назв, відповідно до її типу. Акти люстрацій подають нам багато різноманітних назв шабел: ординка, зустрічається у пізніх документах другої половини XVII століття [18, оп.2, спр.657, с.55–57; спр.658, с.2-15; оп.1, спр.43, с.74]. Баторувка зустрічається рідко, проте вона часто згадується серед майна заможних громадян міста [18, оп. 2, спр.338, с.439-447].

Прикладом документу про зброю може слугувати лист польського короля Сігізмунда Августа до Магістрату міста Львова з наказом передати 12 фальконетів для потреб коронного гетьмана (додаток) [18, оп. 1, спр.42, с.31].

Згідно з документами трапляються й досить цікаві знахідки, що стосуються зброї. Зокрема, 1552 року є перелік зброї та боєприпасів, які за дорученням коронного гетьмана, ротмістр Габріель Розен узяв у Львівському магістраті [18, оп.1, спр.42, с.33]. Серед переліку зустрічаємо слово "раульер". Ідентифікується воно лише з одним, відомим сучасникам - револьвер. Револьвер - у сучасному розумінні цього слова, це є багатозарядний пістолет, що має коло ствола барабан, який обертається під час пострілу. Під час стріляння чергові комірки барабана підставляються до ствола. Спроби цього виду розв'язку з'явилися вже у XVI столітті, відома теж була т. зв. „зброя револьверна” [19, с.16].

Джерела свідчать про значні запаси куль і пороху у Львові. Подекуди вони значно перевищують необхідні потреби [18, оп. 2, спр 53, с.761-764]. Тобто, кожна вежа мала достатньо велику кількість амуніції, щоб утримувати тривалу облогу.

У 1468 р. у Львові була споруджена перша міська ливарня (людвісарня) біля Краківської брами, а на початку XVI ст. друга - біля Галицької брами. Ці ливарні проіснували на протязі декількох століть. Львівські ливарники забезпечували міський арсенал гарматами, бомбардами, навіть виготовляли селітру та порох [20, с.116]. Вони самі виготовляли або замовляли за власними проектами устаткування, шаблони, інструменти. В історичних документах згадуються імена львівських ливарників гармат XVI ст.: Гануш Сворча, Бартош Вейсе, Лукаш, Леонард Герле, Мельхіор Герле, Дант'л Крал, а в першій половині XVII ст. міщанська родина Франків [21, с.151-155; 22, 106].

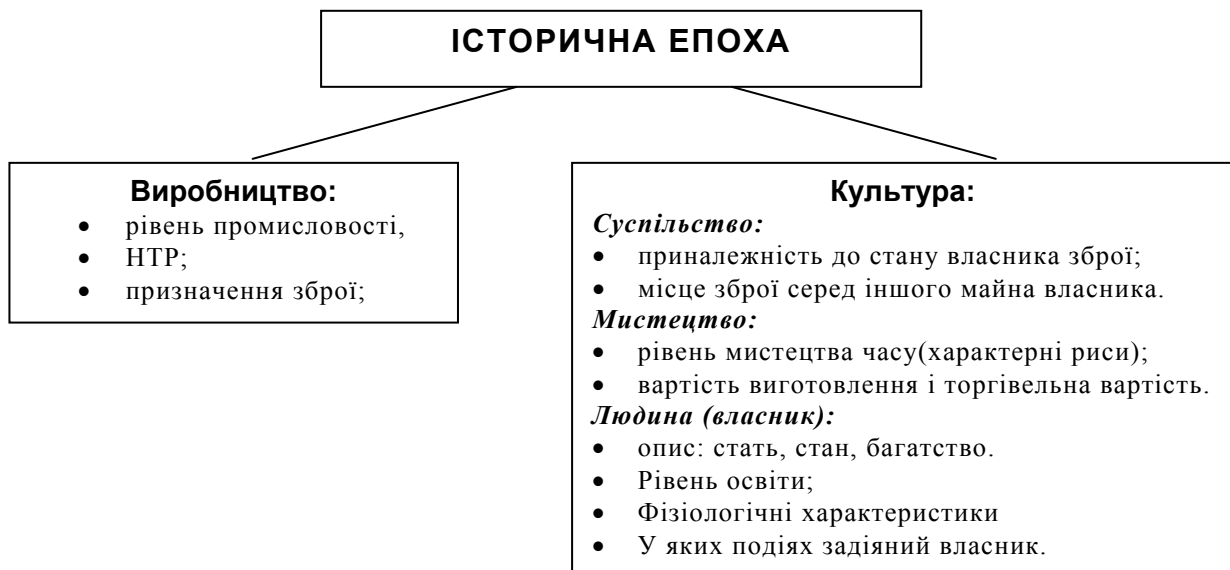
Характеризуючи в цілому зброю у місті Львові у XVI-XVII ст., можемо зазначити, що тенденції кількості і якості озброєння, цілком залежали від потреб самого міста. Магістрат міста звертав увагу на свій арсенал тільки тоді, коли того вимагав польський король, або ж коли місто облягали вороги. На початку XVI ст. в арсеналі ми знаходимо лише 9 гармат, і дуже невелику кількість іншої зброї [18, оп.1, спр.42, с.16-17]. Проте, з кожним роком арсенал поповнюється новими типами зброї. Запрошуються нові майстри-ливарники і зброярі. Тому, вже в 1648 році, місто стає добре укріпленою твердиною. Але найбільшою причиною через яку занепадають якості зброї, вважаємо бездіяльність Львівського магістрату. Ніхто з міських патрицій, райців, лавників, не виявляв власної ініціативи, не піклувався за покращення обороноздатності міста. Можливо саме тому, поступово Львів втрачає свої оборонні функції.

Згідно з проведеним аналізом можемо виділити джерелознавчі фактори, які дозволяють говорити про зброю:

Наявність збереженості (де і як зберігалася);

Документальні записи (генеза у письмових джерелах; поява зброї, кількість, зникнення).

Характеристика зброї як джерела

Отже, можемо підсумувати попередні твердження таким чином, що зброя може бути джерелом, яке, після доброго аналізу, є надзвичайно важливим для характеристики досліджуваного питання. З одного боку, письмові джерела про зброю інформують нас про перебіг військових подій, місцеве виробництво, рівень освіченості мешканців міст. З іншого – речові джерела, як пам'ятки історії, наочно свідчать про події давно минулих часів.

Місто Львів можна вважати містом, історія якого невіддільно належить до української. А той величезний збройний арсенал, про який йдеться у джерелах і який зберігся у музеях, свідчить про ключові позиції Львова у історії центральної Європи. Особливо з огляду на прикордонний статус Львова впродовж багатьох століть, місто мало свої, притаманні йому риси: швидка розбудова місцевого арсеналу, велика кількість оборонців. Але проблеми, що торкнулися практично усіх міст Речі Посполитої не минули і Львова. Тому поступово оборонна здатність оборонця східних кордонів занепадає.

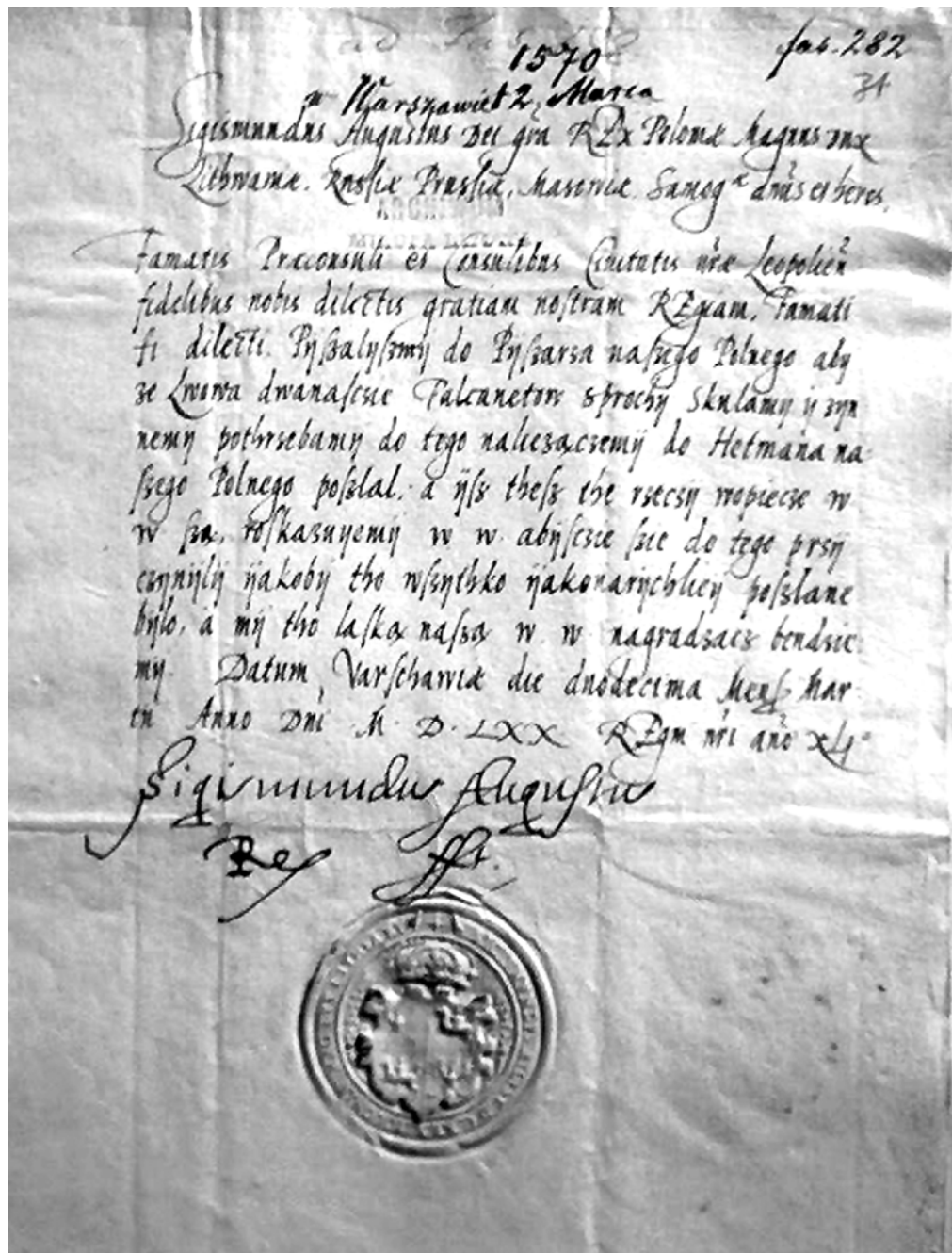
Джерела та література

1. Логин В.Т. Диалектика военно-исторического исследования. – М., 1979.
2. Історія українського війська / Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. – Львів, 1992.
3. Тоїчкін А.В. З історії шаблі в Україні // Український історичний журнал. – 2002. – №4. – С.81-94.
4. Кіт Я. Джерела до історії озброєння міста Львова у XVI-XVII століттях (На матеріалах ЦДІА у м. Львові) // Pamiętnik III Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki w Lublinie. Redaktor Janusz Łosowski. – Lublin, 2000.
5. Fuglewicz S. Ilustrowana Historia Fortyfikacji. – Warszawa, 1991.
6. Górski K. Historia artylerii Polskiej. – Warszawa, 1902.
7. Gradowski M. Żygułski jun. Z. Słownik uzbrojenia Historycznego. – Warszawa, 1998.
8. Hartleb Z. Szabla Polska. – Lwów-Warszawa-Kraków, 1926.
9. Kobielski S. Polska broń. Broń palna. – Wrocław, 1975.
10. Nadolski A. Polska broń. Broń biała. – Wrocław, 1974.
11. Nowak T., Wimmer J. Historia oręża Polskiego 963 – 1795. – Warszawa, 1981.
12. Werner J., Polska broń. Łuk i kusza. – Wrocław, 1974.
13. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Л., 1999.
14. Война, история, идеология (Буржуазная военная история на службе милитаризма) / Под. Ред В.С. Махалова, А.В. Бешенцева. – М., 1974.
15. Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе. – К., 1994. – Т.1.
16. Franc M. Wojskowość Kozaczyzny Zaporoskiej w XVI-XVII wieku. Geneza i charakter. – Toruń, 2002.
17. Макачук С.А. Історичні неписемні джерела. – Львів, 2002.
18. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение. – К., 2001.
19. Центральний Державний історичний архів України у Львові. – Фонд №52.
20. Кіт Я. Львівські цехи в обороні міста 16-17 ст. / Матеріали наукової конференції студентів історичного факультету 21 травня 1998 р. – Львів, 1999.
21. Кісь Я.П. Промисловість Львова в період феодалізму. – Львів, 1968.
22. Charewiczowa L. Lwowskie organizacje Zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. – Lwów, 1929.
23. Badecki K. Średniowieczne ludwisarstwo Lwowskie. – Lwów, 1921.

Додаток

Документ: Центральний Державний історичний архів України у Львові. — Ф. №52. —
Оп. 1. — Спр. 42. — С. 31.

Назва: *Король Польщі, Сігізмунд Август наказує польному писарю надіслати до
Львова дванадцять фальконетів.*

1570

w Warszawie 12 marca

Sigismundus Augustus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithvaniae, Russiae, Prussiae, Masowiae, Samogitiae dominus et heres.

Famatis praeconsuli et consulibus ciuitatis nostrae Leopoliensis fidelibus nobis dilectis gratiam nostram regiam, famati fidei dilecti. Pyszalyszmy do pyszarza naszego polnego, aby ze Lwowa dwanaszcze falcenetow s prochy, s kulamy y z ynnemi pothrzebami, do tego nalezczacemy, do hetmana naszego polnego poszlal, a ysz thesz the rzeczy w opiece WM szą, rozkazuyemy WM, abyście szie do tego przyczynyly, yakoby tho wszytko yakonarychliey poszlane bylo, a my tho laską naszą WM nagradzacz bendziemy.

Datum Varschawiae die duodecima mensis martii, anno Domini MDLXX, regiam nostri anno XLI.
Sigismundus Augustus
Rex

1570

У Варшаві 12 березня

Сигізмунд Август, Божою ласкою король Польщі, великий князь Литви, Русі, Пруссії, Мазовії, Жемайтії пан і володар.

Славетним бурмістру і райцям нашого міста Львова, нам вірним і милим, наша королівська ласка, славні [вірні] милі. Написали ми до нашого польного писаря, щоб (той) послав зі Львова нашому польному гетьману дванадцять фальконетів з порохом і кулями, (а також) зі всім іншим необхідним. Оскільки ці речі в опіці ВМ перебувають, то наказуємо ВМ подбати, щоб все те якнайшвидше було прислане, а ми зі своєї ласки винагородимо ВМ.

Дано у Варшаві, дня 12 березня року Божого 1570, панування нашого – 41.

Сигізмунд Август

Король

Summary

And to the article is demonstrated, that the weapon is by a valuable historical source for the Ukrainian history XVI-XVII centuries. On an example city of L'viv, is studied a complex situation of many-sided nature of the analysis of weapon for research of the Ukrainian history

Г. І. Шаповалов

ПРО ВНЕСОК Я.П.НОВИЦЬКОГО І Д.І.ЯВОРНИЦЬКОГО У РОЗВИТОК ГІДРОАРХЕОЛОГІЇ ДНІПРА (до 40-річчя діяльності ЕПАР)

У зв'язку із тим, що 2007 р. наукова громадськість України відзначає 40-річчя досліджень Дніпра, постає питання вивчення історії дніпровської гідроархеології. Дуже цікавим періодом є друга половина XIX ст., коли Дніпро стає об'єктом інтенсивного господарського використання. Саме на цей час припадає активна діяльність Я.П. Новицького і Д.І. Яворницького, які зафіксували дуже важливі свідчення про випадкові підводні знахідки у Дніпрі. Саме вони і змусили поставити питання про необхідність системного вивчення дна Дніпра з метою виявлення, дослідження і музеєфікації старожитностей.

Ще у червні 1882 р. Я.П. Новицький записав розповіді рибалок у селах Надпоріжжя про випадкові знахідки на порогах, які він опублікував у праці «З берегів Дніпра». «Сім год назад, – оповідали вони досліднику, – на Ненаситці достали дві пушки, а то було колись витягаємо сітками стволи, списи. Доставалось сіткам! Було зачепиш на дні каюк з залізом. Так стій, або ріж, або рви.

- Що ж то за залізо було?

- Усяке: стволи, списи, бомби, кулі. Запорожці, було як їдуть воювати чужоземця, той й ховають своє добро або в пісок, або в воду. Як повертаються живими – візьмуть, як ні – там і зостанеться навіки» [1, с.43].

Збережені Я.П.Новицьким свідчення і про знахідки в інших місцях порогів. «...Не можемо не згадати тут, – пише він, – оповідань про знахідки в Дніпрі, починаючи від порогу Волнига до кінця о-ва Таволжаного. Як казали Книрика, Винниченко, Курти й іншим рибалкам нерідко приходилось діставати з дна бурштин у кусках до фунта й більше, гіллясті роги оленів, рушничні стволи і навіть гармати. Останні більш 30 років тому знайдені на Вовнизі» [2, с.82].

Далі у цій же праці Новицький повідомляє: „В річищі, яке відділяє острів (Пурисів, Г.Ш.) від правого берега Дніпра, після 1845 року, знайдено дві бомби близько двох пудів кожна, за тим кожна бомба з отвором і вушками, а у вушко кожної просмикнуті кінці ланцюга. Бомби знайдені нижче забори Явленої, між камінням... Навпроти села Маркусового й нижче до Кічкаської переправи, до острова Хортиці, говорив він (дід Бут. – Г.Ш.), у багатьох місцях дно захаращене дубовими колодами й бруссами величезних розмірів” [3, с.133,166].

Подорожуючи разом влітку 1884 року дніпровими порогами Я.П. Новицький і Д.І. Яворницький записали спогади рибалки Д. Мухи. Він розповів історикам як «років двадцять з лишком тому назад разом із сімома чоловіками, своїми односельцями, витягав із Волнігського порогу дві гармати. «Це було за год до волі, у восени. Пішов я з Михайлом Вельським рибальчити у поріг. А перед тим зробилось так тепло, що аж крига провалилась коло Вовниги; прийшли ми й давай у оддушини вороху пускати та кукульовати рибу. Лазили-лазили там, коли бачимо, аж на дні порога щось блищить; придивились, дві пушки. Пішли в село, призвали до себе ще шість чоловіка та й давай ото ми, восьмеро, тягти ті пушки. Витягли. Так одна була, як зараз помню, тринадцять пудів і дванадцять хунтів, а друга – дванадцять